

انجمن علمی فقه‌پژای تپستی ایران

فصلنامه حقوق جزای بین‌الملل

Volume 4, Issue 2, 2026

A Critical Examination of the Ineffectiveness of Repressive Punishments in Iran's Drug-Related Crimes and the Proposal of Alternative Models Inspired by the European Union

Mehrzad Houshmandi¹, Masoud Heydari^{2*}, Mohammad Reza Shadmanfar³, Seyyed Mahmoud Ashrafi⁴

1. Department of Criminal Law and Criminology, Is.C. (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

2. Department of Criminal Law and Criminology, Is.C. (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran. (Corresponding Author).

3. Department of Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, Isfahan University, Isfahan, Iran.

4. Department of Criminal Law and Criminology, Is.C. (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Type of Article:

Original Research

Pages: 7-31

Corresponding Author's Info:

ORCID: 0000-0003-2128-0980

TELL: +9809135002000

Email: heidari5525@iau.ac.ir

Article History:

Received: 21 Aug 2025

Revised: 11 Sep 2025

Accepted: 19 Oct 2025

Published online: 22 Jun 2026

Keywords:

**Repressive Punishments,
Criminal Policy, Drug-related
Crimes, Drug Trafficking,
Capital Punishment.**

ABSTRACT

Drug trafficking offenses are among the most serious threats to public health and social security. For decades, Iran's legal system has relied on harsh criminal policies such as capital punishment and long-term imprisonment in dealing with these crimes. However, experience has shown that this approach has not been effective in reducing crime rates and has even led to negative consequences, including prison overcrowding and international pressures regarding human rights compliance. Adopting a critical and comparative perspective, this study examines the inefficiency of repressive punishments in Iran while analyzing the criminal policies of the European Union, where rehabilitation, proportionality of punishment to crime, and non-custodial alternatives play a significant role. The research method is qualitative, based on the analysis of legal documents, judicial practices, and scholarly literature. The findings indicate that drawing on the experiences of European countries—such as expanding alternative sanctions, emphasizing rehabilitation, and harmonizing criminal policies—can enhance the effectiveness of Iran's criminal justice system. Finally, the study offers recommendations for transitioning from a purely repressive approach toward more balanced and humane policies.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2026 The Authors.

How to Cite This Article: Houshmandi, H; Heydari, M; Shadmanfar, M.R & Ashrafi, S.M (2026). "A Critical Examination of the Ineffectiveness of Repressive Punishments in Iran's Drug-Related Crimes and the Proposal of Alternative Models Inspired by the European Union". *Journal of International Criminal Law*, 4(2): 17-31.

انجمن عالی فقہ جرایم تطبیقی ایران

فصلنامه حقوق جرایم بین الملل

www.iclj.ir

فصلنامه حقوق جرایم بین الملل

دوره چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۵

بررسی انتقادی ناکارآمدی مجازات‌های سرکوبگرانه در ایران در جرایم مواد مخدر و ارائه الگوهای جایگزین با الهام از اتحادیه اروپا

مهرزاد هوشمندی^۱، مسعود حیدری^{۲*}، محمدرضا شادمانفر^۳، سید محمود اشرافی^۴

۱. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

۲. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران: (نویسنده مسؤول).

۳. گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۴. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

چکیده

جرایم مربوط به قاچاق مواد مخدر از جدی‌ترین تهدیدها علیه سلامت عمومی و امنیت اجتماعی به‌شمار می‌روند. نظام حقوقی ایران سال‌هاست در مواجهه با این جرائم بر سیاست‌های کیفری سخت‌گیرانه‌ای چون اعدام و حبس‌های طولانی تکیه کرده است، اما تجربه نشان داده که این رویکرد در کاهش ارتکاب جرم کارآمد نبوده و حتی پیامدهایی همچون تراکم جمعیت کیفری و فشارهای بین‌المللی در زمینه رعایت حقوق بشر را در پی داشته است. این پژوهش با رویکردی انتقادی و تطبیقی، ناکارآمدی مجازات‌های سرکوبگرانه در ایران را بررسی کرده و در مقابل، سیاست‌های کیفری اتحادیه اروپا را مورد مطالعه قرار می‌دهد؛ جایی که بازپروری، تناسب مجازات با جرم و جایگزین‌های غیر سلبی نقش پررنگی دارند. روش تحقیق کیفی و مبتنی بر تحلیل اسناد حقوقی، رویه‌های قضایی و متون علمی است. نتایج نشان می‌دهد الگوبرداری از تجربه کشورهای اروپایی - از جمله توسعه مجازات‌های جایگزین، توجه به بازپروری و هماهنگ‌سازی سیاست‌های کیفری - می‌تواند به ارتقای کارآمدی عدالت کیفری در ایران کمک کند. در پایان، پیشنهادهایی برای گذار از رویکرد صرفاً سرکوبگرانه به سیاست‌های متوازن‌تر و انسانی‌تر ارائه شده است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۳۱-۱۷

اطلاعات نویسنده مسؤول

کد ارکید: ۰۰۰۰-۰۰۰۳-۲۱۲۸-۰۹۸۰

تلفن: +۹۸۹۱۳۵۰۰۲۰۰۰

ایمیل: heidari5525@iau.ac.ir

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۳۰

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

واژگان کلیدی:

مجازات‌های سرکوبگرانه، سیاست کیفری، جرائم مواد مخدر، قاچاق مواد مخدر، اعدام.

خوانندگان این مجله، اجازه توزیع، ترکیب مجدد، تغییر جزئی و کار روی حاضر به صورت غیرتجاری را دارند.

© تمامی حقوق انتشار این مقاله، متعلق به نویسنده می‌باشد.

مقدمه

قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها از مهم‌ترین تهدیدها برای سلامت اجتماعی، امنیت عمومی و ثبات اقتصادی کشورها محسوب می‌شود. این پدیده، علاوه بر پیامدهای اجتماعی و اقتصادی گسترده، منبع اصلی تأمین مالی گروه‌های سازمان‌یافته تبهکار و حتی گروه‌های تروریستی است. از این رو، مقابله با آن همواره یکی از اولویت‌های نظام‌های حقوقی در سراسر جهان بوده و دولت‌ها با تدوین سیاست‌ها و قوانین کیفری مختلف، تلاش کرده‌اند تا این معضل را مهار کنند.

در ایران، سیاست‌های کیفری غالباً بر مجازات‌های سرکوبگرانه و شدید، شامل اعدام و حبس‌های طولانی، متمرکز است. هدف از این سیاست‌ها، بازدارندگی از جرم و کاهش قاچاق مواد مخدر است؛ با این حال، شواهد و آمارهای موجود نشان می‌دهد که این رویکردها به‌طور مؤثر نتوانسته‌اند جلوی گسترش قاچاق مواد مخدر را بگیرند. علاوه بر ناکارآمدی در کاهش میزان جرم، پیامدهای جانبی این سیاست‌ها شامل تراکم زندانیان، فشار بر نظام قضایی، افزایش ریسک تکرار جرم و همچنین انتقادات بین‌المللی در حوزه رعایت حقوق بشر است. این ناکارآمدی‌ها ضرورت بررسی انتقادی و بازنگری در سیاست‌های کیفری سرکوبگرانه را به‌وضوح نشان می‌دهد (اکبری، ۱۳۹۳: ۱۹).

در مقابل، کشورهای عضو اتحادیه اروپا، از جمله آلمان، فرانسه، ایتالیا و هلند، در مقابله با قاچاق مواد مخدر رویکرد متفاوتی اتخاذ کرده‌اند. سیاست‌های کیفری این کشورها بر کاهش آسیب‌های اجتماعی، بازپروری مجرمان و جایگزینی مجازات‌های شدید با اقدامات اصلاحی و بازدارنده غیرسلبی استوار است. استفاده از جایگزین‌های حبس، برنامه‌های درمان و بازتوانی معتادان و سیاست‌های کاهش تقاضا، از جمله ابزارهای مؤثر این نظام‌ها در کاهش آثار منفی قاچاق مواد مخدر است. با این حال، تفاوت قوانین ملی میان کشورهای عضو اتحادیه اروپا و فقدان هماهنگی کامل در سیاست‌ها و اجرای مجازات‌ها، همچنان چالش‌هایی را ایجاد کرده است و نشان می‌دهد که حتی در رویکردهای مبتنی بر بازپروری نیز مسائل اجرایی و هماهنگی میان کشورها اهمیت دارد.

مسائل مرتبط با قاچاق مواد مخدر را می‌توان از ابعاد گوناگونی مورد بررسی قرار داد. بُعد اجتماعی و امنیتی شامل آسیب‌های ناشی از مصرف مواد، تقویت گروه‌های جنایت‌کار سازمان‌یافته و افزایش جرائمی مانند خشونت، سرقت و فساد است. بُعد اقتصادی شامل درآمدهای حاصل از قاچاق، ورود میلیاردها دلار به اقتصاد زیرزمینی، پول‌شویی و تأمین مالی فعالیت‌های مجرمانه است که بر اقتصاد رسمی کشورها تأثیر منفی می‌گذارد. بعد حقوقی و قضایی نیز شامل چالش تعیین مجازات متناسب، تناسب میان جرم و کیفر و رعایت حقوق بشر است. ایران با تکیه بر مجازات‌های سنگین و سرکوبگرانه و اتحادیه اروپا با تمرکز بر جایگزین‌های کیفری و بازپروری، دو رویکرد کاملاً متفاوت در این زمینه ارائه داده‌اند که بررسی تطبیقی آن‌ها می‌تواند درس‌های مهمی برای بهبود سیاست‌های کیفری در ایران فراهم کند.

با توجه به موارد فوق، چالش‌های اصلی پژوهش حاضر شامل ناکارآمدی مجازات‌های سرکوبگرانه در ایران، عدم هماهنگی در سیاست‌های کیفری کشورهای عضو اتحادیه اروپا و تعارض میان بازدارندگی و رعایت حقوق بشر است. این چالش‌ها نشان می‌دهد که لازم است سیاست‌های کیفری در ایران بازنگری شده و با توجه به تجارب موفق اروپایی، الگوهای جایگزین برای ارتقای کارآمدی، عدالت و انسانی‌تر شدن کیفرها طراحی شود.

مسئله اصلی مقاله حاضر این است که چگونه کیفرگذاری، کیفرگزینی و اجرای کیفر قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها در نظام حقوقی ایران تنظیم شده و چه محدودیت‌ها و ناکارآمدی‌هایی دارد و در عین حال، چه درس‌ها و الگوهایی از اتحادیه اروپا می‌تواند به بهبود وضعیت موجود کمک کند. این مقاله با تحلیل قوانین، رویه‌های قضایی و سیاست‌های اجرایی، تلاش می‌کند ضمن شناسایی نقاط ضعف سیاست‌های سرکوبگرانه، راهکارهایی عملی برای بهبود کارآمدی و عدالت کیفری ارائه دهد.

۱- پیشینه مواد مخدر

مصرف انسان‌ها از گیاهان که منبع مواد مخدر و محرک و توهم‌زا بوده، با تاریخ انسان‌ها ثبت شده است. سابقه تاریخی

آمریکایی و عربستان وجود داشته، اما یک مسأله مشکل‌ساز و فراگیر در قرن ۱۹ شد چرا که قاچاق و سوء‌مصرف مواد مخدر به‌عنوان یک مشکل بین‌المللی در اوایل قرن ۲۰ تبدیل شد. از سال ۱۹۰۹ نمایندگان ۱۳ کشور از جمله ایران در شانگ‌های به مدت ۵ سال متوالی به‌منظور ایجاد راه‌حل و ارائه روش‌های پیشگیرانه در برابر قاچاق تریاک و مقابله با مواد مخدر و به‌منظور محدود کردن مصرف تریاک برای امور پزشکی و تحقیقات علمی اقدام کردند (مهدوی و قیوم‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۷۲).

در حال حاضر، مبارزه با معضل تولید و قاچاق و سوءاستفاده از مواد مخدر به‌طور قابل‌توجهی تشدید شده و پس از ورود به مواد مخدر روان‌گردان صنعتی به گروهی از مواد کنترل شده با رویکرد داخلی و کیفری بین‌المللی و حقوقی و فنی پیچیده‌تر تبدیل شده است. با توجه به گزارش کنوانسیون مبارزه با مواد مخدر روان‌گردان در سال ۱۹۷۱ و با توجه به جداول ضمیمه سوم کنوانسیون مبارزه علیه مواد مخدر و داروهای روان‌گردان؛ در حال حاضر، مواد مخدر و روان‌گردان‌های صنعتی در پیش از ۲۵۰ مارک فریبنده و به اشکال مختلف توزیع شده است؛ حتی در بسته‌های شکلات و آدامس و اسپری دهان در بازارهای زیرزمینی که دسترسی آسان به آن‌ها و مصرف آسان آن‌ها منجر به تغییر در الگوی مصرف مواد مخدر مصنوعی کم‌خطر به مواد مخدر مصنوعی پرخطر می‌باشد. از سوی دیگر، به رسمیت شناختن نوع دارو برای مأموران کنترل مواد مخدر و روان‌گردان، مشکل است (مهدوی و قیوم‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۷۳).

۲-۱- پیشینه مواد مخدر در ایران

در قرن هفدهم، کشتی‌های تجاری بریتانیا تریاک را از شرق دور به ایران آوردند و آن را به درباریان ارائه دادند که بسیاری از آنان را معتاد ساخت. تاورنیه، تاجر فرانسوی عصر صفویه، برنامه سفر خود را به ایران در مورد کاشت خشخاش توضیح داده است. در دوره قاجار، مصرف تریاک فعالیتی لوکس و مختص طبقات ثروتمند بود، اما با افزایش تولید و کاهش عرضه، مصرف آن در میان روستاییان و کشاورزان گسترش یافت و باعث اعتیاد آنان شد (مهدوی و قیوم‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۷۳-۱۷۴).

استفاده از آب خشخاش که منبع مواد مخدر مرفین است به ۶۰۰۰ سال پیش بازمی‌گردد. در تابلوهای سومر که ۴۰۰ سال قبل از میلاد زندگی می‌کردند، خشخاش به‌عنوان گیاه شادی-بخش اشاره شده است. (مهدوی و قیوم‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۷۱-۱۷۲).

با بررسی آثار مکتوب و لوحه‌های گلی که از سومریان باقی‌مانده، چنین استنباط می‌شود که سومریان اولین کسانی بودند که تریاک را کشف کردند و علاوه بر این که از آن به‌عنوان یک داروی مسکن استفاده می‌کردند از آن به‌عنوان یک داروی شادی‌بخش نیز استفاده می‌کردند. علاوه بر سومر، اقوام آشور، مصر، یونان و رم نیز تریاک را می‌شناختند و از آن استفاده می‌کردند. برخی مورخین معتقدند که برای اولین بار تریاک از هند به دربار خاقان چین فرستاده شده است. با توجه به مصرف بی‌رویه تریاک در قرون اخیر در چین به‌نظر می‌رسد که در چین کهن مصرف تریاک رواج داشته و چینی‌ها اولین مردمی بودند که با تریاک آشنایی داشتند (رمزی فرد، ۱۳۹۵: ۱۴ و ۱۵).

در مصر باستان نیز خشخاش کشت می‌شد راجع به تصرف تریاک در کتاب سینوهه پزشک مخصوص فرعون که ۱۳۵۰ سال قبل از میلاد نوشته شده چنین آمده است که قرار بود دندان پادشاه بابل را بکشند. دیورابوریش که پادشاه مصر بود و همه را احضار کرد و سینوهه قبل از کشیدن دندان وی قدری تریاک وارد رگ او کرد (رمزی فرد، ۱۳۹۵: ۱۵).

اگر مؤلفین اشاعه تریاک به‌عنوان داروی مخدر در ایران را از زمان شکست ساسانیان به بعد می‌دانند، لکن حتی پس از ظهور اسلام و تا قرون بعد از آن هم ایرانیان دچار مشکلات ناشی از مصرف تریاک شدند. قدیمی‌ترین اسنادی که به مسأله اعتیاد و مصرف تریاک اشاره دارد، نوشته‌های مورخینی است که از زمان غزنویان به بعد مسأله استفاده از تریاک را ثبت کردند. (رمزی فرد، ۱۳۹۵: ۱۶).

در قرن ۱۹، چین درگیرترین کشور در میان کشورهای پرجمعیت بود که معتادان آن نزدیک به ۴۰ میلیون در اواخر قرن ۱۹ بوده است. اعتیاد به تریاک در قرن ۱۸ در انگلستان و هند و فیلیپین و مالزی و ژاپن و برخی از کشورهای اروپایی و

شد. رسیدگی به جرائم مستوجب اعدام در این حوزه در صلاحیت دادگاه نظامی بود (مؤذن‌زادگان و فرجی، ۱۳۹۷: ۴۲-۴۳).

در سال ۱۳۵۸، ابتدا برخی جرائم مواد مخدر در صلاحیت دادگاه انقلاب قرار گرفت و پس از آن تمام جرائم مرتبط تحت این دادگاه رسیدگی شد. همچنین لایحه قانونی تشدید مجازات مرتکبین جرائم مواد مخدر و اقدامات تأمینی و درمانی تصویب شد که ضمن اعمال مجازات‌های شدید، به اقدامات درمانی و اشتغال معتادان نیز توجه داشت. این رویکرد در قوانین بعدی مصوب ۱۳۶۷ و اصلاحات ۱۳۷۶ و ۱۳۸۹ ادامه یافت (مؤذن‌زادگان و فرجی، ۱۳۹۷: ۴۳-۴۴).

۲- مواد مخدر

در این جا لازم است که مفهوم و انواع مواد مخدر به اختصار تشریح گردد.

۲-۱- مفهوم مواد مخدر

مخدر در لغت به معنی ماده سست کننده و آنچه اعصاب را سست و بی‌حس کند، اطلاق می‌شود (عمید: ۱۳۶۵، ۱۵۲) و به‌طور خاص به ماده‌ای گفته می‌شود که موجب اختلال در حرکات ارادی و عدم تعادل رفتاری و تقویت جسمی در افراد می‌شود. تعریف دیگری که می‌توان از مواد مخدر ارائه نمود؛ ترکیباتی که کارکرد مغز را به‌صورت هیجان، افسردگی، رفتار نابهنجار و عصبانیت یا اختلال در قضاوت و شعور تغییر می‌دهد (سازمان بهزیستی کشور، بی‌تا: ۸). واژه مخدر در لغت اسم فاعل «خدر» از مصدر تخدیر می‌باشد که دارای معانی متعددی است و این معانی عبارتند از:

- ۱) مستی و خماری و گیجی که بر شرب خمر در ابتدای مصرف عارض می‌گردد،
- ۲) ضعف بینایی و سنگینی چشم به سبب خاشاک و امثال آن،
- ۳) شدت گرما در روز و وزیدن باد در آن و نبودن هیچ‌گونه نسیمی.

کلیه داروهایی که مصرف آن‌ها باعث عادت گردد از نظر فرهنگ عامه مخدر محسوب می‌شود، درحالی‌که بسیاری از آن‌ها نه تنها مخدر نیستند بلکه همان‌طور که اشاره شد باعث

یادای انگلیس با هدف سلطه‌گری مردم را به کشیدن تریاک تشویق می‌کردند و این سیاست تقلیدی از روش‌های استعمارگرانه بود که باعث شیوع اعتیاد در کشورهای تحت سلطه شد (رمزی‌فرد، ۱۳۹۵: ۱۶). حتی کودکان و نوزادان گاهی با تریاک تغذیه می‌شدند و فروش آن تحت انحصار دولت بود که به‌عنوان منبع درآمد برای حکومت محسوب می‌شد. تا پیش از انقلاب ۱۳۵۷، حدود ۲ میلیون نفر از جمعیت ۳۵ میلیونی ایران معتاد به مواد مخدر بودند، یعنی نزدیک ۶ درصد جمعیت که بحران بزرگی ایجاد کرده بود.

در سال ۱۹۵۸، هروئین توسط قاچاقچیان بین‌المللی وارد ایران شد و به تدریج جایگزین تریاک گردید؛ این مواد صنعتی، قابل حمل و بدون بو بود و به‌سرعت در میان جوانان گسترش یافت (مهدوی و قیوم‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۷۴). مصرف تریاک از دوره صفویه در میان درباریان و سرداران رواج یافت و در زمان شاه طهماسب اول و دوم، اعتیاد به تریاک چنان گسترده شد که همیشه مقادیری از آن از عثمانی وارد می‌شد.

ناکارآمدی سیاست‌های جنایی، همسایگی با کشورهای تولیدکننده مواد مخدر و ازدحام زندان‌ها از جمله دلایلی است که بررسی تاریخچه مواد مخدر و تحولات آن در ایران را ضروری می‌سازد. در سال ۱۳۰۷، امور مربوط به معامله و نگهداری مواد مخدر تحت قانون انحصار دولتی تریاک در انحصار دولت قرار گرفت. با گسترش معضل، در سال‌های ۱۳۳۴ و ۱۳۳۸، ممنوعیت‌هایی کیفی برای عرضه و مصرف مواد مخدر تصویب شد. تلاش‌هایی برای اتخاذ رویکرد درمانی مشابه ایالات‌متحده نیز انجام شد، اما موفقیت چندانی حاصل نشد (مؤذن‌زادگان و فرجی، ۱۳۹۷: ۴۱-۴۲).

قوانین متعدد دیگری نیز به تصویب رسیدند؛ از جمله قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ و اصلاحات ۱۳۲۸، قانون مجازات مرتکبین قاچاق تریاک مصوب ۱۳۰۷، قانون طرز جلوگیری از قاچاق تریاک مصوب ۱۳۰۸ و قانون مجازات مرتکبین قاچاق مصوب ۱۳۱۲. این قوانین بیشتر رفتارهای مرتبط با مواد مخدر، از جمله استعمال و قاچاق را جرم‌انگاری کردند و مجازات‌هایی مانند جزای نقدی، ضبط، حبس، حبس ابد و حتی اعدام برای تولیدکنندگان و واردکنندگان پیش‌بینی

در تعیین مجازات‌ها تدوین کنند. در نظام حقوقی ایران، مبانی فقهی و ارزش‌های اجتماعی بیشترین تأثیر را بر فرآیند کیفرگذاری دارند و اصولی همچون بازدارندگی شدید، مقابله سخت‌گیرانه و تأمین عدالت کیفری، پایه و اساس سیاست جنایی در برابر این جرائم را شکل می‌دهند؛ بنابراین قوانین ایران در این حوزه رویکردی قاطع و سنگین دارند و عمدتاً بر جنبه‌های سرکوبگرانه و بازدارنده تمرکز می‌کنند.

در مقابل، اتحادیه اروپا با رویکردی مبتنی بر حقوق بشر و رعایت موازین دادرسی عادلانه، اصول کیفرگذاری را نه صرفاً بر اساس مجازات بلکه با تأکید بر کرامت انسانی، اصلاح مجرم، بازپروری اجتماعی و جلوگیری از تکرار جرم تنظیم کرده است. در این سیستم، صرفاً شدت مجازات نمی‌تواند مانع ارتکاب جرم شود، بلکه فراهم کردن شرایط بازگشت سالم فرد به جامعه و اصلاح او از اهمیت بالایی برخوردار است. مقایسه این دو نظام نشان می‌دهد که هرچند هر دو درصدد مقابله با گسترش قاچاق مواد مخدر هستند، تفاوت‌های قابل توجهی در مبانی نظری، اهداف و ابزارهای اجرایی دارند و بررسی تطبیقی آن‌ها می‌تواند شناخت دقیق‌تر نقاط قوت و ضعف را فراهم کرده و راهکاری متوازن‌تر برای مقابله با این جرائم ارائه دهد.

در ایران، کیفرگذاری در حوزه قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها از پیچیده‌ترین مسائل حقوق کیفری است، زیرا این جرائم علاوه بر تهدید مستقیم سلامت و امنیت عمومی، پیامدهای عمیقی در ابعاد اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دارند. در این راستا، نظام حقوقی ایران اصولی را برای مقابله با این جرائم تدوین کرده است که ضمن رعایت عدالت کیفری، اهداف اجتماعی و حقوق بشری را نیز تأمین می‌کنند. در این چارچوب، اصولی مانند حفظ نظم عمومی، عدالت اجتماعی و پیشگیری از جرم اهمیت ویژه‌ای دارند؛ به‌گونه‌ای که مجازات‌ها نه تنها باید جنبه بازدارندگی داشته باشند، بلکه زمینه اصلاح بزهکار و جلوگیری از تکرار جرم را نیز فراهم کنند. رعایت تناسب میان جرم و کیفر، شفافیت در تعیین مجازات و رعایت موازین دادرسی عادلانه نیز از ارکان اساسی کیفرگذاری در ایران به شمار می‌روند. مجموع این اصول، تحقق عدالت کیفری و

تغییرات دیگری در مصرف‌کنندگان می‌گردد که در بعضی موارد اثرات متضادی به ظهور می‌رسد (شهیدی، ۱۳۷۵: ۱۱)؛ به عبارت دیگر هر نوع ماده اعتیادآوری که مصرف نا به‌جا و سوءاستعمال گردد و وابستگی جسمی یا روانی در فرد ایجاد نماید، ماده مخدر تلقی می‌شود.

به‌طور کلی مواد مخدر به موادی اطلاق می‌گردد که مصرف آن‌ها در انسان حالاتی غیرعادی ایجاد می‌کند. این حالات لذت‌بخش، موقتی و کاذب بوده که پس از اولین مصرف، فرد میل به تداوم و ادامه استعمال می‌یابد. لازم به یادآوری است که برخی از مواد که اصطلاحاً مخدر یا اعتیادآور به حساب می‌آیند و در تعریف مذکور هم می‌گنجد واقعاً و به‌طور جدی وابستگی ایجاد نمی‌کنند و در واقع اعتیادآور، به مفهوم کامل نیستند. ولی باید توجه داشت که صرف وابستگی فقط جسمی نیست، بلکه وابستگی به هر شکل که باشد به منزله اعتیاد است (مه‌دوی و قیوم‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۸۰).

۲-۲- انواع مواد مخدر

مهم‌ترین مواد این دسته عبارتند از تریاک، تیره و سوخته تریاک، هروئین و کراک هروئین، مورفین، کدئین، مپریدین، متادون و داروهای حاوی مشتقات تریاک، استامینوفن کدئین، اسپرین کدئین و دیفنوکسیلات (مصطفایی، ۱۳۹۰). این‌ها مهم‌ترین و شایع‌ترین مواد اعتیادآور و غیرقانونی مصروف در کشور ایران است که برخی مثل تریاک سابقه بسیار طولانی تاریخی دارند و بعضی از آن‌ها مثل کراک هروئین به تازگی در چند دهه اخیر وارد بازار مصرف شده‌اند. این مواد یا به‌طور مستقیم از گیاه خشخاش به‌دست می‌آیند یا به‌طور مصنوعی از این ماده تولید می‌شوند و به روش‌های مختلف استفاده می‌شوند (مصطفایی، ۱۳۹۰).

۳- اصول کلی کیفرگذاری قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها

کیفرگذاری قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها به دلیل پیامدهای گسترده آن بر سلامت عمومی، امنیت اجتماعی و همچنین آثار اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، یکی از پیچیده‌ترین مسائل حقوق کیفری در سطح جهانی محسوب می‌شود. اهمیت این موضوع باعث شده است که کشورها بر اساس مبانی فلسفی، اجتماعی و فرهنگی خود، سیاست‌ها و اصول ویژه‌ای

۲) تناسب ذهنی: بدین معنا که بایستی در تعیین کیفر، ویژگی‌های فردی مجرم، انگیزه و میزان مسؤلیت وی نیز در نظر گرفته شود (Frase, 2013: 57).

در رابطه با قاچاق مواد مخدر، اصل تناسب کیفر از دو جهت اهمیت دارد:

الف) شدت جرم و آثار اجتماعی آن: قاچاق مواد مخدر معمولاً آثار گسترده‌ای بر بهداشت عمومی، اقتصاد، امنیت و نظم عمومی دارد؛ بنابراین اعمال مجازات‌های متناسب با این آسیب‌ها، منطقی به نظر می‌رسد (Baker, 2015: 135).

ب) پیشگیری و بازدارندگی: برخی مطالعات نشان داده‌اند که سختگیری بیش از حد در مجازات قاچاقچیان (مانند اعدام) تأثیر چندانی بر کاهش نرخ جرم ندارد و حتی ممکن است به حرفه‌ای‌تر شدن شبکه‌های قاچاق منجر شود (van Zyl, Smit & Appleton, 2019: 48).

اصل تناسب کیفر در نظام حقوقی ایران نیز مورد تأکید قرار گرفته است؛ چراکه کیفرهایی مانند اعدام و حبس‌های طولانی‌مدت، معمولاً در قبال قاچاق در مقادیر زیاد مواد مخدر یا روان‌گردان‌ها اعمال می‌شوند؛ اما در مقابل، مجازات‌ها برای مجرمان با مقادیر کم‌تر مواد مخدر، کمتر و معمولاً شامل حبس‌های کوتاه‌تر یا مجازات‌های جایگزین می‌شود. از سوی دیگر، برای تعیین تناسب کیفر، قانون‌گذار به عوامل مختلفی مانند نوع مواد مخدر، میزان مواد مخدر کشف شده، نقش فرد در سازمان‌دهی قاچاق و سابقه کیفری او توجه می‌کند؛ به‌طور مثال در اصلاحات اخیر قانون مبارزه با مواد مخدر در سال ۱۳۹۶، مجازات‌هایی نظیر اعدام برای قاچاق مقادیر زیاد مواد مخدر را مورد تأکید قرار داده است، اما برای افرادی که در مقیاس‌های کوچک‌تر و با نقش کمتر در قاچاق فعالیت دارند، مجازات‌های جایگزین و سبک‌تری در نظر گرفته شده است.

۱-۳- رعایت حقوق بشر و جلوگیری از مجازات‌های بی‌رحمانه در نظام حقوقی ایران، با وجود سخت‌گیری‌های شدید علیه قاچاق مواد مخدر، اصل رعایت حقوق بشر و اجتناب از مجازات‌های بی‌رحمانه نقش مهمی در سیاست کیفری دارد. این موضوع به‌ویژه در مورد مجازات‌هایی چون اعدام و حبس‌های طولانی‌مدت اهمیت بیشتری می‌یابد، چراکه همواره

صیانت از حقوق فردی و اجتماعی در مواجهه با جرائم مواد مخدر و روان‌گردان‌ها را ممکن می‌سازد.

حفظ نظم عمومی و عدالت اجتماعی یکی از اصول بنیادین کیفرگذاری در ایران است. بر این اساس، قانون‌گذار در برخورد با قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها رویکردی سخت‌گیرانه اتخاذ کرده و مجازات‌های بازدارنده‌ای پیش‌بینی کرده است تا از تهدیدات جدی این پدیده علیه امنیت و سلامت جامعه جلوگیری شود. این مجازات‌ها علاوه بر جنبه تنبیهی، کارکرد پیشگیرانه نیز دارند. سیاست‌های کلی مبارزه با مواد مخدر که در سال ۱۳۸۵ ابلاغ شد، با تأکید بر کاهش عرضه و تقاضا و جلوگیری از قاچاق، نقش مهمی در شکل‌دهی به قوانین و تعیین مجازات‌ها داشته است. بر این اساس، مجازات‌های شدید مانند اعدام برای قاچاق مواد در مقادیر بالا به‌عنوان ابزاری برای مقابله جدی با گسترش جرم پیش‌بینی شده‌اند.

اصل پیشگیری از جرم نیز یکی از مبانی کلیدی کیفرگذاری در ایران است. قانون‌گذار علاوه بر جنبه تنبیهی، به پیشگیری تأکید دارد و از مجازات‌های سنگین مانند حبس‌های طولانی و اعدام برای کاهش عرضه و تقاضا، تضعیف شبکه‌های سازمان‌یافته و صیانت از سلامت و امنیت جامعه استفاده می‌کند. قوانین مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۶۷ و اصلاحات بعدی آن در سال‌های ۱۳۷۶، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۶ نیز بر همین اساس تدوین شده‌اند.

تناسب کیفر با جرم از اصول بنیادین حقوق کیفری است که بر لزوم متناسب بودن مجازات با جرم ارتكابی تأکید دارد. این اصل که ریشه در فلسفه کیفری، اخلاق، عدالت و حتی موازین بین‌المللی دارد، مانع از اعمال مجازات‌های افراطی یا تفریطی می‌شود (Ashworth, 2010: 98).

در قالب نظریات کیفری، تناسب به دو نوع تقسیم می‌شود:

۱) تناسب عینی: بدین معنا که کیفر باید از نظر شدت و ماهیت با میزان آسیب و ضرر ناشی از جرم متناسب باشد (Tonry, 2011: 203).

۱-۴- تناسب جرم و مجازات

یکی از اصول بنیادین در کیفرگذاری اتحادیه اروپا، اصل تناسب جرم و مجازات است که در اسناد حقوقی متعدد این اتحادیه مورد تأکید قرار گرفته است. مطابق این اصل، مجازات باید متناسب با شدت جرم و میزان تهدید آن علیه جامعه و فرد مجرم تعیین شود. به عبارت دیگر، نوع و میزان مواد مخدر یا روان‌گردان قاچاق‌شده، نحوه ارتکاب جرم و آثار آن بر سلامت عمومی و امنیت اجتماعی باید به‌طور مستقیم در تعیین مجازات لحاظ گردد. در بند (۳) ماده (۴۹) منشور حقوق اساسی اتحادیه اروپا تصریح شده است که مجازات‌های شدید نباید نامتناسب با جرم باشند و این امر ضرورت رعایت تناسب مجازات در سراسر اروپا را آشکار می‌سازد. همین رویکرد در رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر نیز مشاهده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که این دادگاه مقرر داشته است هرگونه محدودیت بر حقوق اساسی افراد باید با اهداف مورد نظر ارتباطی منطقی و متعارف داشته باشد و تنها در صورت وجود یک ضرورت اجتماعی اساسی قابل توجیه است، در غیر این صورت به حقوق اساسی افراد تعرض شده است (حیدری، ۱۴۰۲: ۵۵-۵۶).

در میان کشورهای اروپایی، انگلستان نمونه‌ای بارز از اجرای اصل تناسب است. در سال ۲۰۱۱، شورای مجازات این کشور دستورالعمل جدیدی برای جرائم مواد مخدر ارائه داد که از سال ۲۰۱۲ لازم‌الاجرا شد. بر اساس این دستورالعمل، تمامی دادگاه‌ها مکلف شدند در جرائم مربوط به واردات، صادرات، عرضه و تملک مواد مخدر از چارچوب تعیین‌شده تبعیت کنند. هدف اصلی این اصلاحات، شفاف‌سازی و متناسب‌سازی مجازات‌ها بود. اصل تناسب مجازات همچنین در ماده (۱۴۳) قانون عدالت کیفری انگلستان پیش‌بینی شده و مقرر می‌دارد که دادگاه‌ها در تعیین شدت مجازات، باید میزان تقصیر مرتکب، آسیبی که جرم ایجاد کرده و قصد یا پیش‌بینی مرتکب از این آسیب را لحاظ کنند. در دستورالعمل سال ۲۰۱۲ نیز تأکید شده است که نقش متهم در ارتکاب جرم (اعم از نقش رهبری، نقش مهم یا نقش کم‌اهمیت) باید در ارزیابی دادگاه‌ها مورد توجه قرار گیرد؛ به‌گونه‌ای که افرادی با نقش رهبری شامل سازمان‌دهی خریدوفروش در سطح تجاری و گسترده با انگیزه سود کلان می‌شوند، درحالی‌که افراد با نقش کم‌اهمیت معمولاً در سطح

محل چالش‌های حقوق بشری بوده است. قانونگذار در عین تلاش برای بازدارندگی، موظف است کرامت انسانی را نیز حفظ کند. اصلاحات قانون مبارزه با مواد مخدر در سال ۱۳۹۶ در همین راستا انجام شد و ضمن محدودتر کردن مجازات اعدام به موارد خاص، بر لزوم ایجاد تعادل میان پیشگیری از جرم و رعایت حقوق فردی تأکید کرد. این تحول نشان‌دهنده گرایش نظام حقوقی ایران به تلفیق سیاست کیفری سخت‌گیرانه با ملاحظات حقوق بشری است.

۲-۳- شفافیت و تبیین دقیق مجازات‌ها

در نظام حقوقی ایران، شفافیت و تبیین دقیق مجازات‌ها یکی از اصول کلیدی کیفرگذاری است که موجب می‌شود هم مجرمان و هم جامعه از پیامدهای قانونی قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها آگاه باشند. این امر پیش‌بینی‌پذیری، اطمینان از اجرای عدالت کیفری و وحدت رویه در محاکم را تقویت می‌کند. برای نمونه، ماده ۴ قانون مبارزه با مواد مخدر با تعیین صریح مجازات‌ها، مرز میان انواع جرائم قاچاق را مشخص کرده است. در مجموع، کیفرگذاری در ایران متکی بر اصولی همچون حفظ نظم اجتماعی، پیشگیری از جرم، تناسب کیفر، رعایت حقوق بشر و شفافیت است؛ اصولی که در قوانین و سیاست‌های کلی کشور به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند تا ضمن بازدارندگی، حقوق فردی و اجتماعی نیز مورد توجه قرار گیرند.

۴- اصول کلی کیفرگذاری قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها در اتحادیه اروپا

در نظام حقوقی اتحادیه اروپا، کیفرگذاری یا تعیین مجازات قانونی برای قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها به‌گونه‌ای طراحی شده است که با اهداف پیشگیری از جرم، حفاظت از جامعه و بازپروری مجرمان هم‌راستا باشد. شورای اروپا، به‌عنوان یکی از نهادهای کلیدی در تدوین استانداردهای حقوقی و کیفرشناختی در سطح اروپا، اصول خاصی را در این زمینه برای کشورهای عضو ارائه داده است (اکبری و صادقی، ۱۴۰۰: ۱۱). در این گفتار، مهم‌ترین اصول کلی کیفرگذاری در قبال قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها طبق مصوبات شورای اروپا، با رویکرد تحلیل خواهد شد.

عرضه محلی یا زنجیره خرد مشارکت دارند (حیدری، ۱۴۰۲: ۶۵).

علاوه بر انگلستان، سایر کشورهای اروپایی نیز به سمت سیاست‌های متناسب‌سازی کیفر حرکت کرده‌اند؛ سیاست‌هایی که بیشتر بر جایگزین‌های غیرحبسی، درمان اعتیاد و کاهش سخت‌گیری‌های کیفری متمرکز است (Krajewski, 2020: 217) همچنین در کنوانسیون شورای اروپا درباره قاچاق مواد مخدر (۲۰۰۵)، بر ضرورت تعیین مجازات‌های متناسب با شرایط خاص هر پرونده تأکید شده است. این رویکرد کیفرشناختی موجب می‌شود که در فرآیندهای قضایی، هر پرونده بر اساس ویژگی‌ها و شرایط منحصربه‌فرد خود بررسی شده و مجازات به‌گونه‌ای اعمال گردد که میان حفظ نظم اجتماعی و احترام به حقوق فردی و دفاعی متهم تعادل برقرار شود (Council of Europe, 2005: 21).

در مجموع، بررسی تجربیات کشورهای اروپایی و اسناد اتحادیه اروپا نشان می‌دهد که رعایت اصل تناسب جرم و مجازات نه تنها یک الزام حقوقی است، بلکه ابزار مؤثری برای حفظ عدالت کیفری و جلوگیری از تنبیه نامتناسب محسوب می‌شود. این رویکرد، با تأکید بر ویژگی‌های خاص هر پرونده و نقش دقیق متهم، امکان تفکیک بین مرتکبان اصلی و نقش‌های کم‌اهمیت را فراهم می‌کند و زمینه اعمال سیاست‌های جایگزین غیرحبسی و برنامه‌های درمانی را فراهم می‌آورد. بدین ترتیب، اصل تناسب، هم عامل حفظ نظم و امنیت اجتماعی است و هم تضمین‌کننده احترام به حقوق فردی و دفاعی متهم که به تحقق تعادل بین اهداف عمومی و حقوق شخصی کمک می‌کند.

۲-۴- پیشگیری از جرم و بازپروری مجرمان

در نظام کیفرگذاری اتحادیه اروپا، هدف تنها مجازات و تنبیه مجرمان نیست، بلکه یکی از اهداف اساسی، پیشگیری از جرم و بازپروری مجرمان است. به‌ویژه در مورد قاچاق مواد مخدر، علاوه بر مجازات‌های سنگین، برنامه‌های اصلاحی و بازتوانی برای کاهش احتمال تکرار جرم توسط مجرمان طراحی شده‌اند. در این راستا، شورای اروپا در کنوانسیون اروپا در خصوص مبارزه با قاچاق مواد مخدر مصوب ۱۹۹۵ بر اهمیت اجرای

برنامه‌های آموزشی و اجتماعی برای مجرمان تأکید کرده است (Council of Europe, 1995: 36). این برنامه‌ها به‌منظور کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از قاچاق مواد مخدر و جلوگیری از تکرار جرم توسط مجرمین به اجرا گذاشته می‌شوند. چنین رویکردی، نشان‌دهنده این است که اتحادیه اروپا به کیفرگذاری به‌عنوان یک ابزار بازدارنده و اصلاحی نگاه می‌کند، به‌طوری‌که علاوه بر مجازات، امکان تغییر رفتار و اصلاح فرد مجرم فراهم شود.

۳-۴- پرهیز از مجازات‌های بی‌رحمانه و غیرانسانی

یکی دیگر از اصول کلیدی در کیفرگذاری در قبال قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها، پرهیز از اعمال مجازات‌های بی‌رحمانه و غیرانسانی است. این اصل در اسناد مختلف شورای اروپا نظیر کنوانسیون شورای اروپا در خصوص حقوق بشر مصوب ۱۹۵۰ و قطعنامه‌های شورای اروپا به‌طور روشن بیان شده است (Council of Europe, 1950: 42).

بر این اساس، مجازات‌ها باید انسان‌محور باشند و هیچ‌گاه نباید به‌گونه‌ای اعمال شوند که موجب آسیب‌های جسمی و روانی غیرقابل‌جبران به فرد مجرم گردند. شورای اروپا بر لزوم اصلاح مجازات‌های حبس طولانی‌مدت یا اعدام در برخی کشورهای عضو تأکید کرده و بر استفاده از مجازات‌های جایگزین و غیرمجازات‌های بدنی نظیر مراقبت‌های اجتماعی و بازپروری تأکید می‌کند؛ در این راستا، بیشتر کشورهای اروپایی از مجازات اعدام در زمینه قاچاق مواد مخدر پرهیز می‌کنند و در مقابل به مجازات‌های حبس و برنامه‌های اصلاحی اولویت می‌دهند.

۵-۵- مقایسه دو نظام حقوقی در خصوص اصول کلی کیفرگذاری

در این گفتار، رویکردهای کیفرگذاری در قبال قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها در نظام‌های حقوقی ایران و اتحادیه اروپا از منظر اصول کیفرگذاری، فلسفه حقوق و کیفرشناسی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو نظام در تعیین و اجرای مجازات‌ها روشن شود.

۱-۵- مقایسه از منظر اصول و فلسفه کیفرگذاری

در نظام حقوقی ایران، کیفرگذاری در قبال قاچاق مواد مخدر عمدتاً تحت تأثیر اصولی مانند حفظ نظم عمومی، پیشگیری از

۳-۵- مقایسه از منظر اصل پیشگیری از جرم

در ایران، پیشگیری از جرم و کاهش آسیب‌های اجتماعی عمدتاً از طریق مجازات‌های بازدارنده و شدید مانند اعدام پیگیری می‌شود، به‌ویژه برای مجرمانی که در مقیاس بزرگ یا در شبکه‌های قاچاق فعالیت دارند.

در اتحادیه اروپا، پیشگیری از جرم بیشتر بر برنامه‌های درمانی، آموزشی و توان‌بخشی تمرکز دارد. مصرف‌کنندگان مواد و قاچاقچیان کوچک غالباً تحت برنامه‌های بازپروری قرار می‌گیرند و مجازات‌های اصلاحی جایگزین مجازات‌های سخت می‌شوند. این رویکرد، علاوه بر احترام به حقوق بشر، به کاهش تقاضا و آسیب‌های اجتماعی نیز کمک می‌کند (همایونفر و حسن‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۴).

هر دو سیستم برای مقابله با قاچاق مواد مخدر و تأمین امنیت اجتماعی تلاش می‌کنند، اما فلسفه و رویکردهای آنان متفاوت است. ایران عمدتاً از مجازات‌های سختگیرانه برای بازدارندگی استفاده می‌کند، در حالی که اتحادیه اروپا بر مجازات‌های اصلاحی، پیشگیری از جرم و احترام به حقوق بشر تأکید دارد. این تفاوت‌ها بازتاب اصول کیفرشناختی و فلسفه‌های حقوقی هر دو نظام است و نشان می‌دهد که هر کشور بر اساس ارزش‌ها و اهداف اجتماعی خود، سیاست کیفری خاصی را دنبال می‌کند.

۶- اجرای کیفر قاچاق مواد مخدر و روانگردانها

اجرای کیفر در جرایم مرتبط با قاچاق مواد مخدر و روانگردان‌ها یکی از مهم‌ترین چالش‌های نظام‌های حقوقی در سطح ملی و بین‌المللی محسوب می‌شود. این دسته از جرایم به دلیل ماهیت فراملی، ارتباط با شبکه‌های جرم سازمان‌یافته و تأثیر مستقیم بر امنیت عمومی، مستلزم رویکردهای کیفری منسجم و کارآمد هستند. در این راستا، بررسی نحوه اجرای مجازات‌ها در کشورهای مختلف، به‌ویژه در نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا، می‌تواند نقاط قوت و ضعف سیاست‌های کیفری را روشن ساخته و زمینه‌ساز ارائه راهکارهای بهینه در مقابله با این جرم باشد. نظام‌های حقوقی بسته به مبانی سیاست جنایی خود، شیوه‌های متفاوتی را در اجرای کیفر این جرم اتخاذ کرده‌اند. برخی از کشورها با تأکید بر سیاست‌های کیفری سخت‌گیرانه،

جرم و تناسب کیفر با جرم است. به همین منظور، قانون‌گذار مجازات‌های سخت‌گیرانه‌ای نظیر اعدام و حبس‌های طولانی‌مدت را برای قاچاق مواد مخدر در مقیاس بزرگ یا سازمان‌یافته پیش‌بینی کرده است تا از بروز آسیب‌های اجتماعی و تهدیدات علیه امنیت عمومی جلوگیری شود. سیاست‌های کلی مبارزه با مواد مخدر ابلاغی در سال ۱۳۸۵ نیز بر مقابله با عرضه و کاهش تقاضای مواد مخدر تأکید دارد؛ بنابراین، فلسفه کیفرگذاری ایران عمدتاً در راستای پیشگیری از جرم و حفاظت از جامعه است (برهانی و احمدزاده، ۱۳۹۷: ۲۰۹).

در اتحادیه اروپا، درحالی‌که قوانین مجازات‌های سنگین را پیش‌بینی کرده‌اند، فلسفه کلی کیفرگذاری بیشتر بر تأمین حقوق بشر، اصلاح و بازپروری بزهکاران متمرکز است تا صرفاً تنبیه آنان. این نظام بر ایجاد تعادل بین مجازات و حقوق انسانی مجرمان تأکید دارد و برنامه‌های درمانی و توان‌بخشی برای مصرف‌کنندگان مواد مخدر به‌عنوان ابزار پیشگیری از جرم مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۲-۵- مقایسه از منظر پایبندی به اصل تناسب کیفر

در ایران، اصل تناسب کیفر با توجه به شدت جرم، میزان مواد کشف‌شده و تأثیر آن بر جامعه اعمال می‌شود. قاچاق مواد مخدر در مقیاس بزرگ (بالای ۵ کیلوگرم) و در شبکه‌های سازمان‌یافته معمولاً مجازات‌های سنگینی همچون اعدام یا حبس طولانی‌مدت به دنبال دارد. اصلاحات قانونی در سال‌های ۱۳۷۶، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۶ نیز بر اعمال مجازات‌های شدیدتر برای قاچاقچیان بزرگ و سازمان‌دهندگان قاچاق تأکید کرده است.

در اتحادیه اروپا، تناسب کیفر به شرایط فردی مجرم وابسته است. نقش فرد در جرم، میزان مواد قاچاق‌شده، تعداد دفعات ارتکاب جرم و وضعیت اجتماعی و اقتصادی وی در تعیین مجازات مؤثر است. مجازات‌ها معمولاً شامل حبس و برنامه‌های بازپروری و درمانی است و کمتر از مجازات‌های شدید مانند اعدام استفاده می‌شود. این رویکرد هم احترام به حقوق بشر را حفظ می‌کند و هم آسیب‌های اجتماعی ناشی از مصرف مواد مخدر را کاهش می‌دهد.

این گفتار، تدابیر اجرای کیفر مورد بررسی قرار می‌گیرد و چگونگی اعمال و نظارت بر مجازات‌های مرتبط با این جرم تحلیل خواهد شد. سپس در بند دوم، الزامات اجرای کیفر مطالعه شده و اهمیت رعایت اصول و استانداردهای اجرایی در تحقق اهداف کیفری مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. این مطالعه می‌تواند شناخت بهتری از چالش‌ها و راهکارهای بهینه‌سازی اجرای کیفر در مقابله با قاچاق مواد مخدر در نظام حقوقی ایران ارائه دهد (غلاملو، ۱۳۹۷: ۱۶۲).

۲-۶- تدابیر اجرای کیفر قاچاق مواد مخدر و روانگردان‌ها

اجرای مجازات‌های مرتبط با قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها در نظام حقوقی ایران مستلزم تدابیر اجرایی متعددی است که توسط نهادهای ذی‌ربط اتخاذ شده است. این تدابیر عمدتاً با هدف تضمین دقت، کارآمدی و رعایت حقوق قانونی در اجرای احکام کیفری تدوین شده‌اند. در این بند، مهم‌ترین تدابیر اجرایی در فرآیند اجرای این مجازات‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲-۶- تدابیر اجرایی مربوط به اجرای احکام اعدام و حبس ابد

مهم‌ترین مصادیق این تدابیر عبارتند از:

۱) هماهنگی میان نهادهای اجرایی و قضایی در اجرای احکام اعدام: در اجرای احکام اعدام، دادسرای اجرای احکام کیفری دادگاه انقلاب موظف است هماهنگی لازم را با نیروی انتظامی، سازمان زندان‌ها، پزشکی قانونی و خانواده محکوم‌علیه انجام دهد. این هماهنگی شامل: اطلاع‌رسانی به مقامات ذی‌ربط (مانند ریاست قوه قضائیه و دادستان کل کشور)، بررسی آخرین وضعیت قضایی محکوم برای اطمینان از عدم وجود درخواست اعاده دادرسی یا عفو و انجام تشریفات قانونی از جمله ابلاغ حکم به محکوم و خانواده وی می‌باشد.

۲) تدابیر امنیتی در اجرای احکام اعدام: اجرای احکام اعدام در ایران معمولاً در محوطه زندان و تحت تدابیر شدید امنیتی انجام می‌شود. برخی تدابیر اجرایی در این زمینه عبارتند از: حضور نیروی انتظامی و نیروهای حفاظتی ویژه در زمان اجرای حکم، تأمین امنیت محیط داخلی و خارجی زندان برای جلوگیری از اعتراضات، فرار یا درگیری احتمالی و کنترل

مجازات‌های سنگینی را برای عاملان این جرم در نظر گرفته‌اند، درحالی‌که برخی دیگر بر راهبردهای جایگزین و اصلاحی تمرکز کرده‌اند. تفاوت در رویکردهای کیفری نه تنها به ساختارهای قانونی و سیاست‌گذاری جنایی مربوط می‌شود، بلکه به عوامل اجتماعی، اقتصادی و امنیتی هر کشور یا منطقه نیز بستگی دارد (ساکی و کونانی، ۱۳۹۸: ۱۱۲). در این راستا، گفتار نخست این مبحث به بررسی اجرای کیفر قاچاق مواد مخدر و روانگردان‌ها در نظام حقوقی ایران می‌پردازد و چگونگی اعمال مجازات‌ها را در چارچوب سیاست‌های کیفری این کشور مورد تحلیل قرار می‌دهد. در گفتار دوم، نحوه اجرای کیفر این جرم در اتحادیه اروپا بررسی شده و تفاوت‌های این نظام حقوقی با سایر الگوهای کیفری تحلیل خواهد شد. این مقایسه می‌تواند به درک عمیق‌تری از شیوه‌های مختلف اجرای مجازات در مبارزه با قاچاق مواد مخدر منجر شود.

۱-۶- اجرای کیفر در نظام حقوقی ایران

اجرای کیفر در جرایم مرتبط با قاچاق مواد مخدر و روانگردان‌ها یکی از مهم‌ترین موضوعات در سیاست جنایی ایران است که به دلیل تأثیر مستقیم این جرایم بر امنیت عمومی، سلامت اجتماعی و ثبات اقتصادی، همواره مورد توجه قانون‌گذاران و مجریان عدالت کیفری قرار داشته است. برخورد با این جرایم مستلزم سازوکارهای اجرایی دقیق و سیاست‌های کیفری کارآمدی است که بتوانند ضمن ایجاد بازدارندگی، اجرای صحیح و عادلانه مجازات‌ها را تضمین کنند. در این راستا، بررسی تدابیر و الزامات اجرای کیفر در نظام حقوقی ایران، شناخت جامع‌تری از ظرفیت‌ها و چالش‌های پیش روی این حوزه ارائه می‌دهد. نظام حقوقی ایران، در چارچوب قوانین و مقررات کیفری، تدابیر مختلفی را برای اجرای کیفر قاچاق مواد مخدر و روانگردان‌ها پیش‌بینی کرده است. این تدابیر، نحوه اعمال مجازات‌ها، اجرای احکام کیفری و سیاست‌های مرتبط با آن را دربر می‌گیرد و نقش مهمی در تحقق اهداف عدالت کیفری ایفا می‌کند. از سوی دیگر، اجرای مؤثر مجازات‌ها مستلزم رعایت الزامات خاصی است که به ابعاد امنیتی، نظارتی، کنترلی و بازپرورانه اجرای کیفر مرتبط می‌شود. رعایت این الزامات تضمین‌کننده کارآمدی اجرای مجازات‌ها و کاهش آسیب‌های ناشی از آن خواهد بود. براین اساس، در بند نخست

ارسالی به زندانیان و کنترل دقیق ورودی و خروجی‌های زندان برای جلوگیری از ورود مواد مخدر به زندان.

۳) برنامه‌های اصلاحی و بازپروری برای محکومان مواد مخدر: در زندان‌ها برنامه‌های مشاوره و درمان اعتیاد برای زندانیان اجرا می‌شود. برخی از این برنامه‌ها عبارتند از: برگزاری جلسات ترک اعتیاد، ارائه خدمات روان‌شناسی و مددکاری اجتماعی و اجرای برنامه‌های آموزشی و حرفه‌آموزی برای زندانیان محکوم به حبس‌های طولانی‌مدت (ریاحی، ۱۴۰۰: ۹۳).

در مجموع، اجرای حبس‌های بلندمدت برای محکومان مواد مخدر نشان‌دهنده اهمیت ترکیب تدابیر امنیتی و برنامه‌های اصلاحی است. تفکیک زندانیان، نظارت بر رفتار و ارتباطات آنان و ارائه خدمات درمانی و آموزشی، هم به حفظ امنیت زندان کمک می‌کند و هم زمینه بازپروری و کاهش ارتکاب مجدد جرم پس از آزادی را فراهم می‌آورد. این رویکرد جامع، نشان‌دهنده تلاش دستگاه قضایی و سازمان زندان‌ها برای ایجاد تعادل میان کنترل کیفری و اصلاح اجتماعی است و اهمیت نگاه پیشگیرانه و بازپرورانه در مدیریت حبس‌های طولانی‌مدت را برجسته می‌سازد.

۳-۲-۶- تدابیر اجرایی مربوط به اجرای احکام مصادره اموال مهم‌ترین مصادیق این تدابیر عبارتند از:

۱) شناسایی و ضبط اموال قاچاقچیان: یکی از مهم‌ترین تدابیر اجرایی در مبارزه با قاچاق مواد مخدر، شناسایی و مصادره اموال حاصل از قاچاق است. اجرای این حکم شامل مراحل از جمله: استعلام از بانک‌ها و سازمان ثبت اسناد برای شناسایی اموال منقول و غیرمنقول متهم، انسداد حساب‌های بانکی قاچاقچیان و ثبت رسمی اموال مصادره‌شده به نام دولت و سازمان اموال تملیکی، است.

۲) مدیریت و واگذاری اموال مصادره‌شده: پس از مصادره اموال قاچاقچیان، سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی مسؤول تعیین تکلیف این اموال است. برخی تدابیر در این زمینه عبارتند از: حراج عمومی اموال ضبط‌شده و واریز وجوه حاصل به خزانه دولت، واگذاری اموال به نهادهای دولتی یا خیریه‌ها در صورت نیاز، نظارت بر جلوگیری از فساد و سوءاستفاده در فرآیند

سلامت جسمی و روانی محکوم علیه قبل از اجرای حکم توسط پزشکی قانونی.

۳) ثبت و گزارش رسمی اجرای احکام اعدام: پس از اجرای حکم، صورت جلسه رسمی توسط مقامات زندان، نماینده دادستان و پزشکی قانونی تنظیم و به مقامات قضایی ارسال می‌شود. این گزارش شامل مواردی است از جمله: زمان و مکان دقیق اجرای حکم، مشخصات فرد اعدام‌شده، تأیید مرگ توسط پزشکی قانونی و ثبت نهایی در سامانه قوه قضائیه (پور رضا و اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۶).

در مجموع، اجرای احکام اعدام و حبس ابد در ایران نیازمند هماهنگی دقیق میان نهادهای قضایی و اجرایی و رعایت تدابیر امنیتی و تشریفات قانونی است. این رویه نه تنها تضمین‌کننده شفافیت و صحت اجرای حکم است، بلکه از بروز خطا، تضییع حقوق فردی و مشکلات امنیتی جلوگیری می‌کند. ثبت و گزارش دقیق اجرای حکم نیز به عنوان ابزاری برای نظارت و پاسخگویی، اهمیت اجرای منظم و کنترل‌شده احکام سنگین را نشان می‌دهد و بر ضرورت مدیریت حرفه‌ای و سازمان‌یافته در فرآیند اجرای مجازات‌های شدید تأکید دارد.

۳-۲-۶- تدابیر اجرایی مربوط به اجرای احکام حبس‌های بلندمدت

مهم‌ترین مصادیق این تدابیر عبارتند از:

۱) تفکیک زندانیان مواد مخدر از سایر مجرمان: بر اساس آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها، زندانیان مرتبط با قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها باید در بخش‌های مجزا از سایر زندانیان نگهداری شوند. این تدبیر شامل ایجاد بندهای ویژه برای محکومان مواد مخدر، طبقه‌بندی زندانیان بر اساس میزان خطرناک بودن و سابقه آن‌ها و جلوگیری از ارتباط سرکردگان باندهای قاچاق با سایر زندانیان برای ممانعت از استمرار فعالیت‌های مجرمانه در داخل زندان می‌باشد.

۲) نظارت بر رفتار و ارتباطات زندانیان مواد مخدر: سازمان زندان‌ها تدابیری برای کنترل و نظارت بر ارتباطات و فعالیت‌های زندانیان قاچاق مواد مخدر در نظر گرفته است؛ از جمله: نظارت بر مکالمات تلفنی و ملاقات‌ها، بررسی مکاتبات و بسته‌های

مصادره و فروش اموال (ابراهیمی و گلدوست جویباری، ۱۴۰۰: ۳۶۱).

در مجموع، اجرای احکام مصادره اموال، نقشی کلیدی در مقابله با جرائم سازمان‌یافته و قاچاق مواد مخدر دارد و با ترکیب اقدامات شناسایی، ضبط و مدیریت دقیق اموال، امکان خنثی‌سازی منافع مالی حاصل از جرم فراهم می‌شود. تدابیر اجرایی شامل استعلام‌های بانکی و ثبتی، انسداد حساب‌ها و ثبت رسمی اموال به نام دولت، تضمین‌کننده شفافیت و صحت عملیات مصادره است. همچنین مدیریت و واگذاری اموال مصادره‌شده با نظارت دقیق، هم به جلوگیری از فساد و سوءاستفاده کمک می‌کند و هم منابع مالی قابل‌توجهی برای دولت و نهادهای حمایتی فراهم می‌آورد که نشان‌دهنده اهمیت رویکرد حقوقی و اقتصادی هم‌زمان در مقابله با جرائم اقتصادی و سازمان‌یافته است.

۴-۲-۶- تدابیر اجرایی مربوط به نظارت بر آزادشدگان و جلوگیری از تکرار جرم

مهم‌ترین مصادیق این تدابیر عبارتند از:

۱) اعمال نظارت پس از آزادی محکومان مواد مخدر: برای جلوگیری از ارتکاب مجدد جرم، برخی تدابیر اجرایی برای نظارت بر زندگی اجتماعی افراد آزادشده از زندان اتخاذ شده است؛ از جمله: الزام به معرفی دوره‌ای به مراکز مشاوره و بازپروری، ممنوعیت اشتغال در برخی مشاغل حساس پس از آزادی و نظارت بر حساب‌های مالی افراد سابقه‌دار برای جلوگیری از فعالیت مجدد در قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها.

۲) همکاری با پلیس و نهادهای نظارتی برای کنترل افراد سابقه‌دار: نیروی انتظامی و پلیس مبارزه با مواد مخدر مکلف هستند افرادی که سوابق کیفری در زمینه قاچاق مواد مخدر دارند را تحت رصد اطلاعاتی قرار دهند. برخی از اقدامات اجرایی در این زمینه شامل: ثبت اطلاعات افراد آزادشده در سامانه‌های نظارتی پلیس، کنترل محل سکونت و رفت‌وآمدهای مشکوک آنان و ممانعت از فعالیت‌های اقتصادی مشکوک توسط محکومان سابق می‌باشد.

۵-۲-۶- تشکیل اردوگاه کاردرمانی

یکی از مهم‌ترین تدابیر اجرایی برای اجرای مجازات محکومان به قاچاق مواد مخدر و روان‌گردان‌ها در ایران، ایجاد اردوگاه‌های کاردرمانی است. این اردوگاه‌ها با هدف اصلاح، بازپروری و بازگشت تدریجی محکومان به جامعه ایجاد شده و بر مبنای قوانین و مقررات خاصی فعالیت می‌کنند.

مهم‌ترین ویژگی‌های اردوگاه‌های کاردرمانی عبارتند از: ۱) جداسازی از سایر زندانیان: محکومان مواد مخدر از سایر محکومان تفکیک می‌شوند تا از بروز آسیب‌های اجتماعی بیشتر جلوگیری شود، ۲) شرایط نیمه‌باز و امکان کار در محیط‌های کنترل‌شده: اردوگاه‌های کاردرمانی به‌گونه‌ای طراحی می‌شوند که محکومان بتوانند در فضای نیمه‌باز و تحت نظارت کار کنند، ۳) برنامه‌های اصلاحی و تربیتی: این اردوگاه‌ها علاوه بر مجازات، با هدف بازپروری و اصلاح اجتماعی محکومان فعالیت می‌کنند.

از مهم‌ترین کارکردهای اردوگاه‌های مزبور نیز می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: ۱) اشتغال و حرفه‌آموزی: محکومان در بخش‌های مختلفی مانند کشاورزی، صنایع دستی، نجاری، قالیبافی و تولیدات صنعتی سبک مشغول به کار می‌شوند، ۲) مشاوره‌های روان‌شناسی و مددکاری اجتماعی: به محکومان آموزش‌های لازم در زمینه ترک اعتیاد، مهارت‌های زندگی و جلوگیری از بازگشت به جرم ارائه می‌شود، ۳) کنترل و نظارت مستمر بر وضعیت سلامت محکومان: اردوگاه‌ها دارای مراکز درمانی و بهداشتی برای ارائه خدمات پزشکی و کاهش آسیب‌های روانی و جسمی ناشی از زندان هستند، ۴) نظارت بر روند اصلاح و بازپروری: مقامات قضایی و مسؤولان سازمان زندان‌ها به‌صورت دوره‌ای وضعیت محکومان را بررسی و در صورت اصلاح رفتار، امکان کاهش مدت حبس یا بهره‌مندی از آزادی مشروط را فراهم می‌کنند.

در این راستا، ماده ۴۲ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر (اصلاحی ۱۳۸۹) و همچنین بندهای (ب) و (پ) ماده ۱، تبصره ماده ۲۸ و ماده ۳۱ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور (مصوب ۱۴۰۰)، چارچوب قانونی تشکیل و اداره این اردوگاه‌ها را تعیین کرده‌اند.

۳) استفاده از سامانه‌های الکترونیکی برای کنترل محکومان: در برخی اردوگاه‌ها، نظارت الکترونیکی و استفاده از دوربین‌های امنیتی و سامانه‌های ثبت رفت‌وآمد اجرا می‌شود.

نتیجه‌گیری

بررسی انتقادی ناکارآمدی مجازات‌های سرکوبگرانه در جرایم مواد مخدر در ایران و مقایسه آن با سیاست‌های کیفری اتحادیه اروپا، نشان داد که تجربه چند دهه اخیر کشور ما، بر خلاف انتظارات قانون‌گذاران و مجریان عدالت کیفری، نتوانسته بازدارندگی واقعی ایجاد کند و نه تنها معضل مواد مخدر را کاهش نداده بلکه ابعاد تازه‌ای از مشکلات اجتماعی، سیاسی و حقوق بشری را نیز بر جای گذاشته است. سیاست جنایی ایران در این حوزه به شدت متکی بر مجازات‌های سنگین، به‌ویژه اعدام و حبس‌های طولانی مدت بوده است. این رویکرد با هدف سلب توان از شبکه‌های قاچاق، ایجاد رعب و بازدارندگی اجتماعی و صیانت از سلامت عمومی طراحی شد. باین‌حال، آمارها و شواهد نشان می‌دهد که تکیه صرف بر سرکوب کیفری نه تنها موجب کاهش عرضه و تقاضا نشده بلکه به حرفه‌ای‌تر شدن قاچاقچیان، پیچیده‌تر شدن شبکه‌های تبهکار و افزایش شمار مصرف‌کنندگان نیز منجر گردیده است.

تجربه عملی نشان داده است که مجازات‌های اعدام و حبس طولانی مدت در بسیاری از موارد تنها به حذف نیروهای رده پایین شبکه‌های قاچاق انجامیده، درحالی‌که سازمان‌دهندگان اصلی و جریان‌های مالی پشت صحنه همچنان پابرجا مانده‌اند. در نتیجه، چرخه تولید، توزیع و مصرف مواد مخدر در ایران نه تنها از کار نیفتاده بلکه در برخی دوره‌ها گسترش یافته است. یکی از پیامدهای مستقیم این سیاست، افزایش بی‌سابقه جمعیت کیفری زندان‌هاست که منجر به تراکم، کاهش کیفیت خدمات اصلاحی و بازپروری و ایجاد فشار مضاعف بر نظام زندان‌ها و قوه قضائیه شده است. همچنین، استفاده گسترده از مجازات اعدام در این حوزه، انتقادهای شدید بین‌المللی را برانگیخته و وجهه حقوق بشری ایران را در عرصه جهانی تضعیف کرده است.

از منظر اجتماعی، اجرای سخت‌گیرانه این مجازات‌ها نتوانسته بازدارندگی عمومی ایجاد کند، زیرا ریشه‌های بروز و گسترش

ماده ۴۲ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر (اصلاحی ۱۳۸۹) مقرر می‌دارد: «به قوه قضائیه اجازه داده می‌شود که بخشی از محکومان مواد مخدر یا روان‌گردان‌های صنعتی غیرداروئی را به‌جای زندان در اردوگاه‌های خاص (با شرایط سخت و عادی) نگهداری نماید. دولت موظف است اعتبارات و تسهیلات و مقررات لازم را برای تهیه و اداره این اردوگاه‌ها در ظرف مدت یک سال تأمین کند». بند (ب) ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها (مصوب ۱۴۰۰)، اردوگاه‌های کاردرمانی را به‌عنوان بخشی از نظام اصلاحی و تربیتی زندان‌ها تعریف می‌کند؛ به‌موجب این بند: «اردوگاه کاردرمانی، محلی است برای نگهداری، اصلاح و تربیت محکومان جرائم مواد مخدر و روان‌گردان که در اجرای ماده ۴۲ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر (مصوب ۱۳۸۹)، تشکیل می‌شود». بر اساس بند (پ): «مکان نگهداری عموم محکومان به تحمل حبس و دیگر الزامات قانونی (شامل زندان بسته، نیمه باز و مرکز حرفه‌آموزی) به‌جز مواردی که فرد باید در دیگر انواع مؤسسه‌های کیفری مانند اردوگاه کاردرمانی و کانون نگهداری شود». تبصره ماده ۲۸ آیین‌نامه بر لزوم جداسازی محکومان قاچاق مواد مخدر از سایر زندانیان تأکید داشته و مقرر می‌دارد: «کلیه محکومان جرائم مواد مخدر و روان‌گردان در اردوگاه‌های کاردرمانی، نگهداری می‌شوند. در استان‌هایی که این اردوگاه‌ها تاکنون از سوی دولت احداث نگردیده است، این محکومان، مطابق با ضوابط این آیین‌نامه، در ندامتگاه‌های عمومی نگهداری می‌شوند». درنهایت به‌موجب ماده ۳۱ آیین‌نامه: «نگهداری محکومان و متهمان در یک مکان ممنوع است. نگهداری متهمان در بازداشتگاه‌ها و زیر نظر سازمان صورت می‌گیرد ... به‌محض ابلاغ رأی یا برگ اعلام محکومیت اعم از قطعی و غیرقطعی، محکوم‌علیه حسب مورد از بازداشتگاه به ندامتگاه عمومی و یا اردوگاه کاردرمانی منتقل می‌شود».

اجرای دقیق اردوگاه کاردرمانی تحت نظارت قوه قضائیه، سازمان زندان‌ها، نیروی انتظامی و وزارت دادگستری صورت می‌گیرد. برخی از تدابیر اجرایی برای نظارت عبارتند از:

۱) بازرسی‌های دوره‌ای توسط سازمان زندان‌ها: ارزیابی وضعیت اردوگاه‌ها و بررسی میزان موفقیت برنامه‌های اصلاحی و حرفه‌آموزی.

۲) گزارش‌دهی مستمر به دادستانی: ارائه گزارش‌های دوره‌ای درباره رفتار و میزان اصلاح محکومان.

همچنین باید توجه داشت که رویکرد سرکوبگرانه، به دلیل تمرکز بر حذف فیزیکی مجرمان، مانع از بهره‌گیری از ظرفیت‌های اصلاحی و اجتماعی آن‌ها می‌شود. بسیاری از محکومان مواد مخدر، به‌ویژه در رده‌های پایین، می‌توانستند با آموزش، درمان و بازپروری دوباره به چرخه سالم اجتماعی بازگردند؛ اما اعمال مجازات‌های شدید، عملاً فرصت بازپروری را از بین برده و در بسیاری از موارد منجر به دلسردی و طرد اجتماعی گسترده‌تر شده است.

پژوهش حاضر نشان داد که یکی از دلایل اصلی ناکارآمدی سیاست‌های کیفری ایران، نگاه تک‌بعدی به جرم و تمرکز صرف بر ابزار کیفری است. درحالی‌که مبارزه مؤثر با جرائم مواد مخدر نیازمند یک رویکرد جامع و چندبعدی است که عوامل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حقوق بشری را در کنار تدابیر کیفری موردتوجه قرار دهد. در این چارچوب، تجربه اتحادیه اروپا می‌تواند الگوی ارزشمندی باشد. هرچند تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی میان ایران و اروپا وجود دارد، اما اصول کلی مانند تناسب کیفر، بازپروری، استفاده از جایگزین‌های حبس و پرهیز از مجازات‌های غیرانسانی، اصولی جهان‌شمول هستند که قابلیت بومی‌سازی در ایران را نیز دارند.

گذار به سیاست‌های جایگزین در ایران مستلزم اصلاح قوانین، تغییر نگرش قضات و مجریان، و تقویت زیرساخت‌های بازپروری و توان‌بخشی است. این تحول باید در سه سطح تقنین، قضا و اجرا دنبال شود. در سطح تقنین، قانون‌گذار باید با بازنگری در قوانین مبارزه با مواد مخدر، دامنه مجازات‌های اعدام و حبس‌های طولانی‌مدت را محدود کرده و زمینه استفاده گسترده‌تر از مجازات‌های جایگزین مانند خدمات عمومی، جریمه‌های مالی و دوره‌های بازپروری اجباری را فراهم آورد. در سطح قضا، دادگاه‌ها باید با در نظر گرفتن شرایط فردی مجرمان، نقش آنان در شبکه قاچاق و میزان مسؤلیت کیفری، مجازات متناسب‌تری اعمال کنند. در سطح اجرا نیز باید اردوگاه‌های کاردرمانی، مراکز بازپروری و برنامه‌های نظارت پس از آزادی توسعه یابند تا مجرمان فرصت واقعی برای بازگشت به جامعه داشته باشند.

جرائم مواد مخدر در عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی عمیقی نهفته است. فقر، بیکاری، تبعیض‌های ساختاری، دسترسی آسان به مواد، همسایگی با کشورهای عمده تولیدکننده و ضعف سیاست‌های پیشگیرانه از جمله عواملی هستند که برخورد کیفری صرف قادر به مهار آن‌ها نیست. به‌بیان‌دیگر، مجازات‌های سرکوبگرانه تنها به پیامدهای جرم پاسخ داده‌اند، نه به زمینه‌ها و بسترهای جرم‌زا. درحالی‌که بدون اصلاح این زمینه‌ها، هیچ سیاست کیفری نمی‌تواند به‌طور پایدار موفق باشد.

بررسی تطبیقی با اتحادیه اروپا نشان داد که بسیاری از کشورهای اروپایی ضمن پذیرش خطرات سنگین قاچاق مواد مخدر، از تکیه صرف بر مجازات‌های شدید فاصله گرفته‌اند و به سمت سیاست‌های انسانی‌تر، بازپرورانه‌تر و علمی‌تر حرکت کرده‌اند. اصولی مانند تناسب کیفر با جرم، احترام به کرامت انسانی مجرم، بازپروری و توان‌بخشی اجتماعی و پرهیز از مجازات‌های غیرانسانی در این کشورها به‌عنوان محورهای اصلی سیاست جنایی شناخته می‌شوند. جایگزین‌های حبس، برنامه‌های درمان و توان‌بخشی برای معتادان، آموزش و حرفه‌آموزی در زندان‌ها، و حمایت‌های پس از آزادی، از جمله تدابیر رایج در این کشورهاست. این رویکردها در کنار کاهش فشار بر زندان‌ها، موجب بازگشت مؤثرتر مجرمان به جامعه و کاهش احتمال تکرار جرم می‌شود.

مقایسه این دو رویکرد نشان می‌دهد که سیاست جنایی ایران نیازمند بازنگری بنیادین است. ادامه وضعیت موجود نه‌تنها هزینه‌های سنگینی بر دوش دولت و نظام عدالت کیفری می‌گذارد، بلکه پیامدهای اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای نیز در پی دارد. از منظر نظری، اصل تناسب کیفر که در فلسفه حقوق کیفری و اسناد بین‌المللی جایگاه برجسته‌ای دارد، در بسیاری از موارد نادیده گرفته شده و به‌جای تمایز میان مجرمان خرد و کلان، مجازات‌های یکسان یا نامتناسب اعمال گردیده است. این امر به‌ویژه در ارتباط با قاچاقچیان خرد و معتادانی که بیشتر قربانی شرایط اجتماعی و اقتصادی هستند تا مجرم حرفه‌ای، به بی‌عدالتی‌های آشکار منجر شده است.

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- ابراهیمی، حسن و گلدوست جویباری، رجبعلی (۱۴۰۰). «تشتت ماهیت جرایم مواد مخدر در نظام حقوق کیفری ایران و مطالعه تطبیقی با حقوق افغانستان». *پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ۹(۱۸): ۳۸۴-۳۵۵.
- اکبری، عباسعلی. (۱۳۹۳). «بررسی و نقد سیاست جنایی حاکم بر جرایم مواد مخدر در ایران با تأکید بر اصلاحیه سال ۱۳۸۹ قانون مبارزه با مواد مخدر». *پژوهش‌نامه حقوق کیفری*، ۲(۲): ۷-۳۴.
- اکبری، عباسعلی و صادقی، سالار (۱۴۰۰). «آسیب‌شناسی پیشگیری کیفری از جرایم مواد مخدر با تأکید بر مجازات اعدام». تهران: کنفرانس بین‌المللی فقه، حقوق و پژوهش‌های دینی.
- برهانی، محسن و احمدزاده، رسول (۱۳۹۷). «معیارهای ناظر بر شناسایی مفسد فی الارض با تأکید بر جرایم مواد مخدر». *مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی*، ۴۸(۲): ۲۲۵-۲۰۹.
- پوررضا، مهدی و اسماعیلی، مهدی (۱۳۹۵). «بررسی مجازات‌های جایگزین کیفر اعدام در جرایم مواد مخدر». تهران: کنفرانس جهانی روان‌شناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی در آغاز هزاره سوم.
- حیدری، الهام (۱۴۰۲). «مطالعه تطبیقی اصل تناسب مجازات در جرایم مواد مخدر و مؤلفه‌های مؤثر در اعمال آن در حقوق ایران و غرب». *فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب*، ۱۰(۳): ۴۹-۷۴.
- ذبحی، حسین (۱۳۹۸). *شرح جامع قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب سال ۱۳۶۷ با اصلاحات و الحاقات بعدی در نظم حقوقی جدید*، جلد اول و دوم، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
- رمزی فرد، لیلا (۱۳۹۵). *تحلیل جرم‌شناسی بازدارندگی و مجازات جرایم مواد مخدر در سیاست جنایی کیفری ایران و*

از سوی دیگر، سیاست‌های کیفری باید با سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی هماهنگ شوند. مبارزه با بیکاری، کاهش فقر، ارتقای آگاهی‌های عمومی درباره خطرات مواد مخدر و ایجاد فرصت‌های برابر اجتماعی، از مهم‌ترین اقداماتی است که می‌تواند بسترهای جرم‌زا را تضعیف کند. بدون چنین اقداماتی، حتی اصلاح قوانین کیفری نیز نمی‌تواند به نتیجه مطلوب برسد؛ بنابراین، یک سیاست جنایی کارآمد باید هم‌زمان بر دو محور «پیشگیری اجتماعی» و «مجازات کیفری متناسب و انسانی» استوار باشد.

در نهایت، تجربه ایران نشان می‌دهد که تداوم مجازات‌های سرکوبگرانه نه تنها به کاهش جرم منجر نمی‌شود، بلکه به تدریج مشروعیت و کارآمدی نظام عدالت کیفری را نیز زیر سؤال می‌برد. در مقابل، حرکت به سمت الگوهای متوازن‌تر و انسانی‌تر، علاوه بر بهبود وضعیت داخلی، می‌تواند جایگاه بین‌المللی ایران را نیز ارتقا دهد و زمینه همکاری‌های مؤثرتر منطقه‌ای و جهانی در مبارزه با قاچاق مواد مخدر را فراهم سازد. این پژوهش بر ضرورت چنین تحولی تأکید می‌کند و پیشنهاد می‌دهد که سیاست‌گذاران با الهام از تجربه اتحادیه اروپا، مسیر اصلاحات بنیادین را در سیاست جنایی ایران آغاز کنند؛ مسیری که به جای حذف فیزیکی، بر بازپروری، بازگشت اجتماعی و صیانت از کرامت انسانی تمرکز دارد و می‌تواند عدالت کیفری را به معنای واقعی کلمه محقق سازد.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانت‌داری در استناد به متون و ارجاعات به مقاله تماماً رعایت گردید.

تعارض منافع: در تدوین این مقاله، هیچ‌گونه تعارض منافی وجود نداشته است.

سهم نویسندگان: نگارش مقاله توسط نویسندگان به صورت اشتراکی انجام گرفته است.

تشکر و قدردانی: از تمام کسانی که نویسندگان را در تهیه این مقاله یاری رسانده‌اند، کمال تشکر و قدردانی را داریم.

- همایونفر، هومان و حسن زاده، علی (۱۳۹۵). «تأثیر مجازات حبس بر بازدارندگی از جرایم مواد مخدر و روان گردان». تهران: کنفرانس جهانی روان‌شناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی در آغاز هزاره سوم.

ب. منابع انگلیسی

- Ashworth, A (2010). *Sentencing and Criminal Justice*. Cambridge University Press.

- Baker, D (2015). *The Death Penalty and Drug Offences*. Routledge.

- Council of Europe (1950). *European Convention on Human Rights*.

- Frase, R.S (2013). *Just Sentencing: Principles and Procedures for a Workable System*. Oxford University Press.

- Tonry, M (2011). *Punishing Race: A Continuing American Dilemma*. Oxford University Press.

- Van Zyl Smit, D. & Appleton, C. (2019). *Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis*. Harvard University Press.

اسناد بین‌الملل، پایان‌نامه جهت دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد گرایش: جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرقدس دانشکده علوم انسانی-گروه حقوق.

- رمزی فرد، لیلا (۱۳۹۵). تحلیل جرم‌شناسی بازدارندگی و مجازات جرایم موادمخدر در سیاست جنایی کیفری ایران و اسناد بین‌الملل. شهرقدس: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرقدس دانشکده علوم انسانی-گروه حقوق

- ریاحی، جواد (۱۴۰۰). «حبس‌گرایی و عدول از قواعد حقوقی در جرایم مواد مخدر در پرتو بخشنامه‌ی گرایمی قضایی». آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۸(۲۲): ۸۷-۱۲۳.

- ساکی، محمدرضا و کونانی، سلمان (۱۳۹۸). «بایدها و نبایدهای حذف مجازات اعدام از جرایم مواد مخدر». دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۴(۸۷): ۱۰۳-۱۲۹.

- شهیدی، محمدحسن (۱۳۷۵). مواد مخدر/امنیت اجتماعی و راه و سوم. چاپ اول، تهران: انتشارات اطلاعات.

- عمید، حسن (۱۳۶۵). فرهنگ فارسی عمید. جلد سوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.

- غلاملو، جمشید (۱۳۹۷). «تحلیل عوامل بی‌عدالتی کیفری در جرایم مواد مخدر». حقوقی دادگستری، ۸۲(۱۰۳): ۱۵۱-۱۷۴.

- مصطفایی، داود (۱۳۹۰). «فروپاشی کانون خانواده منشاء آسیب‌های اجتماعی». نشریه آوای سلامت، شماره ۲۹.

- مؤذن‌زادگان، حسن‌علی و فرجی، محمد (۱۳۹۷). «مطالعه تطبیقی سیاست جنایی ایران و آمریکا در برابر موادمخدر». آموزه‌های حقوق کیفری، ۱۶: ۳۹-۶۹.

- مهدوی، غلامرضا و قیوم‌زاده، محمود (۱۳۹۵). «سیاست جنایی ایران در خصوص موادمخدر روان‌گردان با توجه به کنوانسیون‌های بین‌المللی و قانون جدید اصلاحات کنترل موادمخدر (مطالعه موردی: در حوزه پژوهشی در زندان قزل حصار)». تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، ۹(۳۳): ۱۶۹-۲۰۷.